

94(497.1)"1941/1945"
355:929 Радовановић С.
355:929 Јонић Б.
COBISS.SR-ID 62057225

Оригиналан научни рад
Примљен: 14. јун 2021.
Прихваћен: 22. септембар 2021.

Др Небојша Стамболија, научни сарадник
Институт за савремену историју, Београд
e-mail: nstambolija@yahoo.com

КОМАНДАНТИ СРПСКЕ ДРЖАВНЕ СТРАЖЕ – СТЕВАН РАДОВАНОВИЋ И БОРИВОЈЕ ЈОНИЋ. БИОГРАФСKE СКИЦЕ

АПСТРАКТ: У раду се представљају биографије двојице команданата Српске државне страже – генерала Стевана Радовановића и генерала Боривоја Јонића. Обојица су припадали групи истакнутих предратних официра Југословенске војске. Радовановић је био командант СДС свега три месеца, од стварања до 7. јуна 1942. године, када је пензионисан. Од тада па до њеног расформирања почетком октобра 1944, Српском државном стражом командовао је Боривоје Јонић. Ратна судбина их је водила у емиграцију у којој су обојица преминули, Јонић у Сједињеним Америчким Државама, а Радовановић у Аустралији. У писању рада је коришћена грађа из Архива Југославије и Војног архива, као и сва релевантна емигрантска и домаћа историографска литература и периодика.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Српска државна стража, Други светски рат, Србија, окупација, Трећи рајх, Стеван Радовановић, Боривоје Јонић, биографије, колаборационисти, емиграција.

Србија под окупацијом. Устанак 1941. и његов слом

По завршетку Априлског рата 1941. стање у Србији под немачком окупацијом је углавном било мирно. Капитулацију војске и заробљавање избегли су многи њени припадници. Крећући се ван комуникација, већина је једноставно покушавала да се врати у своја родна места. Међутим, одређене групе, незадовољне и разочаране брзим сломом почеле су да се окупљају, наоружавају и групишу. У народу су такве групе називане „шумским људима“ или „шумцима“. Најпре су се појавили „четници“, припадници предратног „Удружења четника за слободу и част отаџбине“ које је њихов председник Коста Миловановић Пећанац организовао на југу Србије, у Топлици и Јабланици.¹

Почетком маја у подножје Суворора, на Равну гору, стиже генералштабни пуковник Драгољуб Михаиловић са неколико десетина официра и војника, од којих су већина били припадници Брзог одреда 2. армије који су се са њим повлачили из околине Добоја, где их је затекла вест о капитулацији. Из његових каснијих сведочења, сазнајемо да је Михаиловић после преласка Дрине и уласка у Србију решио да организује покрет отпора. За „непредату војску“ убрзо се прочуло по западној Србији. На Равну гору су почели да пристижу људи, углавном официри и подофицири, са жељом да се прикључе. Један мањи део Михаиловић је задржао у свом логору, али је већина добила задатке да се врате у свој крај и раде на организацији покрета. И поред многих препрека, боравећи на подручју где је становништво било патриотски васпитано и „задојено устаничким менталитетом“, покрет је временом растао.²

Након немачког напада на Совјетски Савез 22. јуна 1941. Политбиро Централног комитета Комунистичке партије Југославије (ЦК КПЈ) је донео одлуку о отпочињању борбе. Покрајински комитет за Србију је већ следећег дана донео одлуку о распореду инструктора и формирању оружаних група. Почетне активности припадника партизанских одреда сводиле су се на организацију, прикупљање оружја, ширење пропаганде кроз пропагандне скупове и

¹ Момчило Павловић и Божица Младеновић, *Коста Миловановић Пећанац 1879–1944. Биографија* (Београд: Институт за савремену историју, 2003), 167–171.

² Бојан Димитријевић и Коста Николић, *Генерал Михаиловић – биографија* (Београд: Институт за савремену историју, 2004), 113–162.

сл. Први оружани инцидент десио се 7. јула 1941. у Белој Цркви када су припадници Рађевачке чете Ваљевског НОП одреда, на челу са Жикицом Јовановићем Шпанцем, након одржаног пропагандног збора убили два жандарма који су покушали да их разоружају.³ Након инцидента у Белој Цркви уследиле су комунистичке акције и по другим местима западне Србије. У извештају команданту оружаних снага на Југоистоку од 23. јула 1941, начелник у Управном штабу Команданта Србије, Георг Кисел (Georg Küssel), процењује да је комунистички оружани устанак везао око 30.000 људи и да се „сузбијање може вршити само ангажовањем полицијских средстава“.⁴

Већ 18. јула десио се и први напад на Немце. Код места Ражане, на путу Ваљево-Ужице, нападнуто је возило у коме се возио генерал-мајор Адалберт Лончар (Adalbert Lontschar). У том нападу тешко је рањен један официр који је био са њим у пратњи, а шофер је лакше повређен. Брутална одмазда, по правилу 100 за убијеног, 50 за рањеног Немца, уследила је убрзо. Два дана касније, 20. јула, у Ужицу су стрељане 22, у Ваљеву 18 и у Чачку 12 особа.⁵ До 21. августа, по извештају Оперативног одељења Команданта Србије, устаничке јединице највише су нападале општине (43 напада), објекте железнице (28), жандармеријске станице (10) и телеграфско-телефонске линије (8). У поменутом периоду забележено је и пет напада на моторна возила немачке војске, а убијена су 22 припадника Вермахта (од чега један официр), 24 су рањена (два официра) и два нестала.⁶

За разлику од комунистичке стратегије, пуковник Михаиловић је сматрао да подизање општег устанка и оружаног супротстављање немачком окупатору треба да се деси када немачка војна сила ослаби на фронтима и када савезници буду у могућности да се активније укључе у рат на Балкану. Таква врста стратегије подразумевала је организовање ефикасне мреже и укључивање широких слојева народа у покрет отпора. Овакво виђење се базирало на, пре свега, егзистенцијалним, али и на чисто војничким разлозима. Међутим, због све већег утицаја комунистичких одреда на народ и

³ Немања Девић, *Партизани у Србији 1941: ослободилачки или револуционарни рат?* (Београд: Институт за савремену историју, 2021), 53–95.

⁴ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, том XII, књига 1 (Београд: Војноиздавачки завод, 1973), 226–227.

⁵ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, том I, књига 1 (Београд: Војно-историјски институт Југословенске армије, 1949), 365.

⁶ *Zbornik dokumenata i podataka...*, XII–1, 239, 316–317.

стварања устаничке атмосфере и одреди Драже Михаиловића почињу да се укључују у оружану борбу.⁷

Између припадника двају покрета ускоро долази и до првих контаката на терену и неформалне сарадње. Укључивање јединица Драже Михаиловића у оружани отпор против окупатора доводи до масовног прилажења становништва устаничким јединицама. Најзначајнија војна акција у том периоду десила се 31. августа 1941. када је ослобођена Лозница. Акцију је извео Јадарски четнички одред под командом потпуковника Веселина Мисите, који је погинуо у том нападу. Ова акција по свом карактеру и обиму представља својеврсну прекретницу и означава почетак општег народног устанка против окупатора.⁸

Распламсавање устанка крајем августа и почетком септембра натерало је немачке окупационе власти да појачају активности на његовом сузбијању. Једна од предвиђених мера подразумевала је стварање снажнијег и ауторитативнијег домаћег управног апарата који би заменио Савет комесара. У српским колаборационистичким круговима се почиње појављивати име генерала Милана Недића, као погодне особе за преузимање одговорности и ступање на чело једног тела које би заменило Савет комесара. Након консултација са представницима београдске политичке и привредне елите и немачке окупационе управе Недић је 27. августа посетио Војног заповедника Србије генерала Хајнриха Данкелмана (Heinrich Dankelmann) и предао листу услова за прихватање положаја. Након прихватања неких и обећања да ће се код владе Рајха заложити за прихватање осталих услова, Недић је прихватио понуду да буде на челу „Владе народног спаса“. Два дана касније, 29. августа 1941, нова влада добила је мандат од генерала Данкелмана у згради Народне скупштине.⁹

Након заузимања Лознице устаничке активности су интензивирани па устаничке снаге ускоро заузимају Ивањицу (1. септембра), Крупањ (4. септембра) и Бању Ковиљачу (6. септембра).¹⁰ Због

⁷ Коста Николић, *Историја Равногорског покрета 1941–1945. Књига прва: против нацизма, фашизма и комунизма* (Београд: Завод за уџбенике, 2014), 92–93.

⁸ Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату 1939–1945* (Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1992), 182.

⁹ Милан Борковић, *Контрареволуција у Србији. Квислиншка управа 1941–1944*, књ. I (Београд: Слобода, 1979), 87–105; Бојан Димитријевић, *Војска Недићеве Србије* (Београд: Институт за савремену историју, 2011), 39–44.

¹⁰ К. Николић, *Историја Равногорског покрета*, књ. I, 105.

овакве ситуације и сталне опасности од напада немачке јединице нису могле да се крећу по унутрашњости Србије па је наређено груписање посадних дивизија у већим местима.¹¹

Ове акције су увериле немачку команду у Београду да је у западној Србији почео општи устанак па почињу подузимати мере на његовом безобзирном угушењу. Заповедник Југоистока, генерал Франц Лист, у својим одговорима на извештаје Командујућег генерала и заповедника у Србији наређивао је да се мора што пре успоставити ред поступајући најоштрије. Генералу Недићу је 17. септембра саопштена одлука из Берлина којом су Команданту Србије дозвољене оштрије мере ради сламања устанка. Стрељања у виду репресалија у случајевима убијања немачких војника установљена су као правило. Два дана касније у Србију је стигла команда 18. армијског корпуса под руководством генерала Франца Бемеа (Franz Böhme) и себи потчинио све немачке јединице на територији окупираних Србије. Пошто су све ингеренције Команданта Србије пренете на генерала Бемеа, та функција је укинута, а генерал Беме је 9. октобра именован за Опумоћеног командујућег генерала и команданта у Србији.¹²

Устаничким акцијама у септембру и почетком октобра ослобођена је пространа територија у западној Србији. Међутим, несугласице између припадника двају покрета отпора због различитих идеолошких концепција већ од првих контаката претиле су раскидањем „принуђеног“ ратног партнерства. Инциденти су били базирани на неповерењу и избијали су због најразличитијих ствари – начина мобилизације, поделе плена, додељивања пушака из ужичке фабрике оружја, симбола и амблема... Међутим, ове баналне, ускоро су почели да прате и озбиљнији, оружани инциденти, који ће почетком новембра довести до отвореног грађанског рата.¹³

Средином октобра, немачка 342. дивизија креће из Шапца према Ваљеву остављајући уз пут попаљена села и стрељане људе. Чекајући долазак 113. пешадијске дивизије са источног фронта, генерал Беме је са постојећим снагама изводио мање акције које су по

¹¹ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, том XII, knjiga 2 (Београд: Војноисторијски институт, 1976), 1012–1013.

¹² *Zbornik dokumenata i podataka...*, I–1, 389, 432; *Zbornik dokumenata i podataka...*, XII–1, 429.

¹³ Б. Петрановић, *Србија у Другом светском рату*, 40–242.

правилу биле праћене терором према свим мушким становницима способним за оружје. Таква тактика је одвраћала становништво од прикључивања и помагања устаницима, који због тога губе логистичку и мобилизациону базу.¹⁴

Крваво прецизна формула о вредности једног „аријевског“ војника добијала је своје епизоде у виду масовних стрељања. Након што је у сукобу са Посавским НОП одредом, у близини Тополе, страдао 21 немачки војник, у Београду је стрељано 2.100 људи који су покупљени из пролазних логора у Земуну и Шапцу.¹⁵ У Краљеву, које је било под заједничком опсадом устаничких јединица, јединице 717. пеш. дивизије као „надокнаду“ за погинуле војнике, стрељале су 16. октобра преко 1.700 талаца.¹⁶ Неколико дана касније уследио је најдрастичнији злочин. Након што су, 18. октобра, устаничке снаге нападе немачку колону на путу Горњи Милановац-Крагујевац, наређена је масовна одмазда. За три дана (19–21. октобар), у Крагујевцу и околини је стрељано преко 2.300 људи.¹⁷

Наредбом Милана Недића од 21. новембра, све колаборационистичке јединице на простору Шумадије и Западне Србије су груписане у формацију названу Шумадијски кор, а за команданта је постављен пуковник Коста Мушицки. Шумадијски кор није деловао самостално већ је своје акције и дејства прилагођавао дејствима немачких снага. Највећи његов део требало је да буде ангажован на простору Рудник-Горњи Милановац и Крагујевац-Кнић. Коначна немачка офанзива је почела 25. новембра. Одреди Шумадијског кора су имали задатак да помогну главне немачке снаге ангажујући се на правцу Белановица-Рудник према Горњем Милановцу, Чачку и Ужицу.¹⁸

Пред многоструко јачим непријатељем, партизански одреди су губили упоришта. Без већег отпора, 28. новембра, немачке јединице су ушле у Чачак, а за њима и штаб Шумадијског кора. Грузанска група

¹⁴ Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије*, 93–94.

¹⁵ *Zbornik dokumenata i podataka...*, XII–1, 486–487.

¹⁶ Валтер Маношек, *Холокауст у Србији. Војна окупациона политика и уништавање Јевреја 1941–1942.* (Београд: Службени лист СРЈ, 2007), 157–160.

¹⁷ Станиша Бркић, *Име и број* (Београд-Крагујевац: Музеј жртава геноцида, Спомен музеј „21. октобар“, 2020), 31–50, 60–64.

¹⁸ *Zbornik dokumenata i podataka...*, XII–1, 672–673; Јован Марјановић, *Устанак и Народноослободилачки покрет у Србији 1941* (Београд: Институт друштвених наука, 1963), 382–383; Сергије Живановић, *Трећи српски устанак* (Крагујевац: Нови погледи, 2000), 502–510.

је 29. новембра стигла до Мрчајеваца и Прељине, а од 2. децембра је 5. добровољачки одред гарнизониран као посада у Чачку.¹⁹

Последњи отпор пред наступајућим окупаторским и колаборационистичким јединицама пружили су партизански одреди пред Ужицем, на превоју Кадињача, 29. новембра. За обезбеђење одступнице одређен је Раднички батаљон Ужичког НОП одреда. Укупно су прикупљене три чете са 270 бораца. Када је наишла немачка колона, коју су чинили војници 699. пешадијског пука 342. дивизије, само је за кратко време спречено њено напредовање. Напад је веома лако слоњен, а партизански губици су били преко 240 мртвих. Неколико сати касније, немачке снаге ушле су у небрањено Ужице.²⁰

Након освајања средишта партизанске територије, Немци су наставили потеру уз реку Ђетињу, према Увцу и Кокином Броду гонећи њихове одреде према демаркационој линији са италијанском окупационом зоном. Убијали су сваког ко је побуђивао сумњу да припада партизанима, немајући милости ни према рањеницима. Довршујући операцију, немачке јединице су на западу освојиле Лозницу (3. децембра) и Ивањицу (4. децембра).²¹

Обрачунавши се са комунистима, Немци су се окренули уништењу центра равногорског покрета отпора. У овој акцији нису користили помоћ Недићевих одреда, јер у њих нису имали поверења. То неповерење је било оправдано јер је Михаиловић информацију о немачком нападу добио управо од припадника колаборационистичког војног апарата. Постоје различити извори о томе ко га је обавестио, али најчешће се помиње пуковник Коста Мушички, кога су Немци и ухапсили 7. децембра.²² Рано изјутра, 6. децембра, почела је операција „Подухват Михаиловић“. Након што су Немци примећени, Михаиловић је са пратњом успео да побегне. У овој акцији Немци су успели да ухапсе мајоре Александра Мишића и Ивана Фрегла, које су, недуго потом, и стрељали. Дан касније, 7. децембра, све

¹⁹ Горан Давидовић, Милош Тимотијевић, *Осветљавање истине. Документа за политичку и војну историју Чачка 1938–1941*, књ. I (Чачак-Краљево: Народни музеј, Историјски архив, 2006), 423–425.

²⁰ Венцеслав Глишић, *Ужичка република* (Београд: Нолит 1986), 253–257.

²¹ *Zbornik dokumenata i podataka...*, XII–1, 694–713.

²² Станислав Краков, *Генерал Милан Недић. На оштрици ножа*, књ. I (Београд: „Никола Пашић“, 2008), 300–302.

четири наступајуће немачке колоне сусреле су се на Равној Гори за-
текавши тамо празан логор који су спалили.²³

Крајем децембра 1941. године окупирана Србија је углавном
била пацификована, иако се у немачким извештајима констатује да
и даље постоје мање комунистичке групе у западној, јужној и источ-
ној Србији, као и у Санџаку, на граници између немачке и италијан-
ске демаркационе зоне. За Михаиловићеве присталице се наводи да
се више нигде не упуштају у борбу и да је „националистичка група
устаника изгледа стварно разбијена“, али и такође да „покушавају
да се прикрију у српској жандармерији и у четничким јединицама
Косте Пећанца“.²⁴

Завршетком антикомунистичке операције, простор окупиране
Србије је 3. децембра напустио генерал Беме, а функцију опуномо-
ћеног командујућег генерала у Србији преузео је 6. децембра гене-
рал Паул Бадер (Paul Bader). Истовремено, успостављена је нова вој-
но територијална подела Србије са одговарајућим бројем обласних,
окружних и месних војних командантура.²⁵ Колаборационистичка
влада је крајем децембра 1941. године донела уредбу о новој адми-
нистративној подели којом је простор окупиране Србије подељен
на 14 округа. Том уредбом су прецизиране и надлежности окру-
жних начелника који су добили улогу да као представници владе
„врше највишу политичку и општу управну власт у округу“. Неки од
команданата оружаних одреда су том приликом постали окружни
начелници (Милан Калабић, Драгомир Лукић, Манојло Кораћ, Сре-
тен Страњаковић).²⁶

Стварање Српске државне страже

Почетком 1942. године, а због потребе ефикаснијег контроли-
сања територије окупиране Србије, долази до реорганизације без-
бедносно-обавештајног апарата немачке окупаторске силе. Од Ви-
ше команде за нарочиту употребу и Штаба војноуправног коман-

²³ К. Николић, *Историја Равногорског покрета*, књ. I, 160–162; Jozo Tomasevich, *Četnici u Drugom svjetskom ratu 1941–1945* (Zagreb: Liber, 1979), 182–183.

²⁴ *Zbornik dokumenata i podataka...*, XII–1, 795–796.

²⁵ *Isto*, 711–718.

²⁶ Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије*, 135.

данта створена је институција Командујућег генерала и војног заповедника и ту функцију је вршио генерал Паул Бадер (Paul Bader).²⁷ Оперативна група полиције (Sicherheitspolizei – SiPo) и нацистичка обавештајна служба (Sicherheitsdienst – SD) су спојене, а на челу нове институције (Заповедник полиције сигурности и службе безбедности – Befehlshaber der Sicherheitspolizei und der Sicherheitsdienst – BDS) дошао је пуковник Емануел Шефер (Emanuel Schäfer). Средином фебруара формирана је институција заповедника Полиције поретка (Befehlshaber der Ordnungspolizei – BdO), а за команданта је постављен потпуковник Андреас Мај (Andreas May). Ове две институције су подређене новопостављеном Вишем вођи СС-а и полиције генералу Аугусту Мајснеру (August Meyszner), чиме се довршио процес реорганизације.²⁸

У складу са новонасталим променама указала се и потреба за реорганизацијом колаборационистичких оружаних снага. Почетна иницијатива је кренула од колаборационистичке владе. Кроз дневну штампу су се јављале информације о новој формацији већ почетком јануара, а организација се спроводи у фебруару 1942. Иако је било и других идеја (Српска државна полиција, Српска народна гарда) на састанцима код генерала Милана Недића договорено је да се нова формација назове Српска државна стража.²⁹

Уредба о устројству је објављена 3. марта 1942. По тој уредби, СДС је била дефинисана као униформисана и оружана трупa која врши полицијску извршну и граничну службу. У њен састав укључени су припадници дотадашње жандармерије, полицијске страже, оружаних одреда и погранични органи финансијске контроле. Припадници СДС су били у служби Министарства унутрашњих послова. Српска државна стража се делила на: 1) градску државну стражу, која је вршила службу у Београду и другим градовима, 2) пољску државну стражу, која је вршила службу на целој територији земље осим на подручјима градских стража и 3) граничну стражу, која је вршила граничну службу. На територији града Београда је, као по-

²⁷ Muharem Kreso, *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu 1941–1944*. (Beograd: Istorijski arhiv Beograda 1979), 179–180.

²⁸ Milan Koljanin, „Struktura i delovanje policije nacističke Nemačke u okupiranoj Srbiji 1941–1944“. *Istorija 20. veka*, XXIX, br. 3, (2011), 151–152.

²⁹ Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије*, 155–158; Небојша Стамболија, „Српска државна стража 1942–1945“ (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2020), 56–63.

себна јединица која је била директно подређена управнику града Београда, службу вршила Српска државна стража Управе града Београда. На челу СДС је био командант, који је са штабом сачињавао Команду СДС. Даље, територијалном поделом СДС је била подељена на окружне (градске), а ови на среске (квартне) одреде. Срески су се даље делили на потребан број станичних одељења. Припадници су морали испуњавати одређене услове што се тиче висине, старости, а била је обавезна и „припадност аријевској раси и српској народности“, с тим што је Министарство унутрашњих послова на предлог Команданта СДС могло кандидата да ослободи припадности српској народности и осталим условима, осим аријевској раси.³⁰

Од 3. марта 1942. године, када је званично формирана, до 6. октобра 1944, када је престала да постоји, Српска државна стража је имала свега двојицу команданата. Од поменутог тренутка формирања па до 7. јуна 1942. њоме је руководио дивизијски генерал *Стеван Радовановић*. Од 7. јуна 1942. до расформирања командант СДС био је пуковник *Боривоје Јонић*, од Недића накнадно унапређен у генерала.

Стеван Радовановић (1879–1960)

Рођен је 21. фебруара 1879. године у Београду, од оца Миленка, који је по занимању био кафеџија, и мајке Драгиње, рођене Илић. После завршене основне школе и шест разреда гимназије ступио је у 29. класу Ниже школе Војне академије, коју је похађао од 1. септембра 1896. до 31. маја 1899. године. По завршетку ступио је у службу као водни официр у 1. пешадијском пуку. Од 1. новембра 1903. до 20. октобра 1905. похађао је Вишу школу Војне академије. До почетка Балканских ратова био је на дужностима ађутанта, командира чете и заступника команданта батаљона у 1, 3, 6, 17. и 18. пешадијском пуку и напредовао до чина капетана 1. класе, а нешто више од годину дана је провео у Лијежу у Белгији као члан Комисије за пријем пешадијске муниције (20. новембар 1908–15. јануар 1910).³¹

³⁰ „Уредба о устројству Српске државне страже“. *Службене новине*, 3. март 1942, 1–3.

³¹ Потпоручник је постао по завршетку школовања на НШВА, 31. маја 1899, поручник 2. августа 1902, капетан 2. класе 2. априла 1906, а чин капетана 1. класе добио је 1. јануара 1910. године – Војни архив (ВА), Досије персоналних података (ДПП), кутија 1481, број 306 Радовановић М. Стеван.

У Првом балканском рату био је на дужностима заступника команданта 4. батаљона 3. прекобројног пука и командира чете у истом батаљону, а за време рата добио је и чин мајора (14. јануар 1913). У Другом балканском рату служио је као командант 1. батаљона 3. прекобројног пука и заступник команданта Јаворске бригаде. Први светски рат га је затекао на месту команданта 3. батаљона 3. пешадијског пука. За време рата служио је као командант батаљона, помоћник и заступник команданта 16. и 2. пешадијског пука, командант Центра за обуку митраљезима у Зејтинлику, командант комбинованог пука Прилепског одреда, а у пробоју Солунског фронта и завршним операцијама за ослобођење земље командује 6. пешадијским пуком. Чин потпуковника добио је 1. октобра 1915. Лакше је рањен септембра 1915. код Пожаревца. По једној анегдоти, приликом ослобођења Крагујевца, Крагујевчанке су му предале велику српску заставу коју су везле за време окупације.³²

Слика бр. 1: Генерал Стеван Радовановић
(ВА, ДПП, к. 1481, бр. 306)

³² ВА, ДПП, к. 1481, бр. 306; Јевђа Јевђевић, *Споменица крагујевачких сокола 1907–2007*. (Крагујевац: Соколско друштво, 2008), 209–210; Миле Бјелајац, *Генерали и адмирални Краљевине Југославије 1918–1941*. (Београд: Институт за новију историју Србије, 2004), 259–260.

Након ослобођења био је на дужностима: команданта 30. пеш. пука (од 24. априла 1919), 26. пеш. пука (од 16. октобра 1919), Неготинског војног округа (од 25. априла 1922), Косовске пешадијске бригаде (од 16. новембра 1922), помоћника команданта Вардарске дивизијске области (од 11. октобра 1923), команданта места у Загребу (од 12. јануара 1925), помоћника команданта Јадранске дивизијске области (од 24. децембра 1928), помоћника команданта Врбаске дивизијске области (од 1. маја 1929), команданта Брегалничке дивизијске области (од 30. октобра 1929) и команданта Шумадијске дивизијске области (од 25. маја 1932). Пензионисан је 11. маја 1933. У чин пуковника унапређен је 27. октобра 1920, бригадног генерала 1. децембра 1925, а дивизијског генерала 17. децембра 1930. године. У Априлском рату је реактивиран и био на дужности-команданта Команде позадине 6. армије. Након капитулације Југословенске војске и немачке окупације није одведен у заробљеништво већ је остао у Београду. Опробао се и као војни педагог. Аутор је *Упута за практично извођење обуке из ратне службе*, који је објављен у Загребу 1925. године.³³

По формирању првих оружаних одреда Недићеве владе, 6. септембра на Бањици, Радовановић је постављен за команданта жандармерије и новоформираних одреда, преузевши дужност од пуковника Јована Тришића, који је тада постао његов помоћник. Како преноси Станислав Краков, он је дан касније издао званично наређење за почетак борбе: „Комунистичка бандитска разбојничка акција на територији Србије, а нарочито у њеним северозападним крајевима, појачава се у толикој мери да је јавна безбедност у тим крајевима постала јако угрожена. Напади на државна надлештва, жандармеријске станице, пореске управе, општине, убиства невиних грађана, свакодневна су појава. Овом злу мора се стати на пут. Влада генерала Недића решила је да најодлучније и енергично стане на пут разорној акцији деструктивних елемената и поврати у земљи ред и мир. Да би постигла свој циљ, употребиће се најрадикалнија средства. На снагу се ставља ратно војно законодавство“.³⁴

³³ ВА, ДПП, к. 1481, бр. 306; Велимир Терзић, *Слом Краљевине Југославије 1941. Узроци и последице пораза*. књ. 2 (Београд: Народна књига, 1983), 710.

³⁴ С. Краков, *Генерал Милан Недић*. књ. I, 160; Бошко Костић, *Истина о Милану Недићу* (Београд: Друштво Нова искра, 2009), 28.

На месту команданта жандармерије и оружаних одреда Радовановић је био до почетка 1942. када, након доласка генерала Мајснера у окупирану Србију, долази до преформирања и стварања Српске државне страже, а Радовановић постаје њен командант. Приликом стварања нове формације, у првом броју *Гласника Српске државне страже*, Радовановић се обратио стражарима, захвалио им се на уништењу „црвене опасности“ и навео дужности: „Успели сте, јунаци, да уништите 'црвену опасност' и да српски народ и Србију спасете од неминовне пропасти, која му је претила прошле године. Али тиме још нисте завршили своје дело. Сада вам претстоји још много и много рада, труда и напора да помогнете ђенералу Недићу и његовој 'Влади Народног Спаса' да доврше започето дело Обнове Србије у којој и најмањи човек мора да има рада и хлеба и у којој ће сваки бити задовољан. На вама, јунаци, лежи тешка и одговорна дужност: да у земљи осигурате потпун ред, мир, поредак, личну и имовну безбедност па да на тај начин помогнете 'Влади Народног Спаса' да доврши дело Обнове Србије у којој ће сваки, и најмањи човек, моћи да предузме послове на својој њиви и у својој кући не страхујући да ће га ко напасти, имовину му отети и живот уништити“.³⁵

Занимљива нам је карактеристика коју смо за њега пронашли у обавештајним подацима БДС-а Београд, а коју је забележио извесни „повереник 119“, 1. јуна 1942. Овај „повереник“,³⁶ у извештају у коме се описује „клика која се створила око председника српске владе генерала Милана Недића“, наводи Недићеве пријатеље „национал-социјалистичког гледања на свет“, међу које убраја и Радовановића, „која је веровала у победу Немачке и услед тога у пропаст Британске империје и СССР, и тако сматрали су да је време да се Србији обезбеди место у новој Европи и они су симпатисали Немачку и национал-социјализам“. За Радовановића се још наводи да се сматра као „строги и енергични командант СДС“.³⁷

³⁵ Стеван М. Радовановић, „Официри, подофицири, каплари и стражари Српске Државне Страже“, *Гласник Српске државне страже*, 1/1942, 15–17.

³⁶ Како наводи историчар Раде Ристановић, под овим шифрованим именом крије се чиновник Управе града Београда Стеван Павловић, који је био двоструки агент, радећи истовремено за Гестапо и за Равногорски покрет – Раде Ристановић, *Београдски равногорци. Југословенска војска у отаџбини и Равногорски покрет у окупираном Београду 1941–1944*. (Београд: Институт за савремену историју, 2020), 171.

³⁷ Историјски архив Београда (ИАБ), Фонд Заповедник полиције безбедности и службе безбедности (БДС), Ј–423.

На месту команданта СДС остао је до 7. јуна 1942, када га је на том месту наследио пуковник Боривоје Јонић, а Радовановић Недићевом наредбом од 13. јуна отишао у пензију. У наредби стоји да се Радовановић пензионише због нарушеног здравља и том приликом му се одаје захвалност што је „у дане тешких искушења наше драге Србије, септембра 1941. године – на позив Српске владе народног спаса, прихватио организовање српских одреда, спремио их и упутио у борбу против комуниста“.³⁸ На саслушању након рата генерал Недић наводи да је смењен на изричит захтев Немаца.³⁹

Као пензионер био је активан у *Гласнику Српске државне страже*. У четири наставка, на чак 77 страна, он је стражарима поручивао „какви треба да су и шта треба да раде“, односно „какве моралне, умне и карактерне особине треба да имају, да их гаје и усавршавају, па да буду способни за извршење свога задатка и да буду онакви какве људе захтева нови поредак и значај задатка који им се ставља у дужност и аманет“.⁴⁰

Почетком октобра 1944, услед надирућих јединица Црвене армије и партизана генерал Милан Недић и његова влада су од Немаца добили обавештење да су разрешени дужности и да Београд постаје оперативна војна зона. По послератном сведочењу генерала Боривоја Јонића, 2. октобра је у Недићевом кабинету одржан састанак на којем су, поред Недића и Јонића, били присутни његов шеф кабинета генерал Миодраг Дамјановић, командант Српског добровољачког корпуса генерал Коста Мушицки и командант Српске граничне страже пуковник Људевит Погачар. На том састанку Недић је присутне обавестио да са члановима владе одлази у Аустрију и да су сви разрешени заклетве. Генералу Јонићу је поручио да би припадници СДС и СГС требало да се прикључе одредима ЈВУО јер „од почетка припадају њима“. Доброволци су већ били одлучили да се повуку у Словенију. Сутрадан је одржана последња седница владе и започела евакуација министара. Командант СДС генерал Јонић је потом, 4. октобра, сазвао састанак официра на коме је одлучено да СДС колективно присту-

³⁸ ВА, Недићева архива (НДА), 144–2–39, Наредба бр. 67 Команданта Српске државне страже за 17. јуни 1942; Милан Ђ. Недић, „Признање Владе народног спаса генералу Стевану Радовановићу“ *Ново време*, 14. јуни 1942, 1.

³⁹ ВА, Четничка архива (ЧА), 269–1–38, Записник о саслушању Милана Недића 1. фебруара 1946.

⁴⁰ Ови чланци су излазили у свескама: 7/1943, 8/1943, 9/1943 и 10/1943.

пи ЈВУО, за команданта је поново именован генерал Радовановић, а Јонић му је постао помоћник. Сам чин приступања извршен је у Јагодини, 6. октобра, а СДС је преименована у Српски ударни корпус.⁴¹

Након повлачења кроз Санџак и источну Босну и масовног страдања генерал Радовановић је, на састанку у Завидовићима 1. јануара 1945. године, на коме је одлучено да се остатак корпуса пребаци у Словенију, смењен и постао помоћник генерала Јонића, који је поново именован командантом. Након овог састанка, Радовановић је са Јонићем 4. јануара возом кренуо на пут у Славонски Брод, где су стигли 5. јануара изјутра. На састанку са локалном немачком командом покушали су да добију исправе да отпутују у Беч, што су успели тек 13. јануара, уз помоћ Хермана Нојбахера (Hermann Neubacher). У Беч су стигли 18. јануара. Иако је већина бивших стражара касније отишла у Словенију и ушла у састав Српског добровољачког корпуса, Радовановић је био један од ретких који је остао у Бечу.⁴²

Након завршетка рата остао је у емиграцији. У једном извештају Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, сазнајемо да су нове југословенске власти утврдиле да је Радовановић почетком 1946. године боравио у логору Верде,⁴³ који се налазио у британској окупационој зони у Немачкој, и да је у логор дошао пребегавши из америчке окупационе зоне. Иако је изручење било одобрено, хапшење је у два наврата било неуспешно. Први покушај хапшења је био 15. фебруара 1946. и тада су у логору тврдили да се он ту не налази и да је отпутовао за Минхен. Након што су утврдили да је информација била лажна, југословенски иследници су, уз помоћ Британаца, покушали хапшење поново 21. фебруара, али се Радовановић овога пута заиста није налазио у ло-

⁴¹ Петар Мартиновић Бајица, *Милан Недић* (Београд: „Никола Пашић“, 2003), 371; Миленко Соларић, „Наличје 'Босанске Голготе' или како сам постао припадник С.Д.К.“, *Записи из добровољачке борбе*, свеска II, (1955), 19–20.

⁴² Небојша Стамболија, „Оснивање и дејства Српског ударног корпуса 1944–1945“, *Војно-историјски гласник*, бр. 2, (2014), 70–87.

⁴³ Од југословенских ратних заробљеника, претежно српске националности, који су одбили да се врате у Југославију, на простору британске окупационе зоне у Немачкој, у другој половини 1945. године формирана је Команда Југословенске војске и Главна управа југословенских ДП логора. Седиште команде је било у месту Верде (Voerde) у покрајини Вестфалија, а командант ових снага је био армијски генерал Димитрије Живковић, док му је помоћник био генерал Лазар Тонић. У Хановеру, Оснабрику и Вердеу су постојала и три нижа центра којима су командовали генерали Илија Жугић, Јован Антић и Урош Тешановић – М. Бјелајац, *н. д.*, 79–80.

гору. У извештају се даље наводи да му се након овога изгубио сваки траг и да се претпоставља да је најпре успео да пребегне у Белгију, па у Француску.⁴⁴ У елаборату Управе државне безбедности помоћнику министра иностраних послова Владимиру Велебиту, писаном 29. јануара 1947, поново се помиње присуство Радовановића у болници логора Верде крајем новембра 1946. Међутим, његово хапшење опет није извршено, иако су британски безбедносни органи то обећали. У извештају се на крају констатује да се Радовановић „скрива по разним командама и четничким установама у Немачкој под лажним именом“.⁴⁵ Крајем октобра 1947. наводи се на списку особа које југословенска амбасада у Лондону потражује од британског Форејнофиса. У том допису је поред његовог имена наведено да је „изручење већ одобрено 9. октобра 1945. године“, као и да се тада налазио „близу Хановера“.⁴⁶ Последњи пут се у дипломатској преписци Радовановић помиње у размени телеграма британске и југословенске владе с краја јула 1948. године. Он се овде наводи на списку од 19 лица које је британска влада спремна испоручити, уколико се нађу на територији под њеном контролом, а да се сва остала потраживања југословенских власти одбијају.⁴⁷

Нисмо успели утврдити када је емигрирао у Аустралију, али је тамо врло вероватно био почетком 1954. године. То закључујемо по чињеници да је његова супруга Љубица отпутовала бродом у Аустралију јануара 1954. године.⁴⁸ Преминуо је у Сиднеју 15. октобра 1960. године и сахрањен је на гробљу Роквуд Џенерал Семетери

⁴⁴ Архив Југославије (АЈ), Фонд Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (110), бр. 620, Принципи и пракса у изручењу ратних злочинаца и издајника.

⁴⁵ Драган Суботић, прир., *Српска политичка емиграција у аналима југословенске дипломатије (1945–1971). Прилози за дипломатију и дипломатску историју. Књига прва* (Београд: Институт за политичке студије, 2004), 233–234.

⁴⁶ Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (ДАМСП), фонд Политичка архива (ПА), 1947, Енглеска, фасцикла бр. 30, досије бр. 12, рег. бр. 33/424-33/427.

⁴⁷ На том списку су, поред Радовановића, најокобелији усташки злочинци на челу са Антом Павелићем и Максом Лубурићем, а од Срба само још Милан Аћимовић и Михаило Олћан – Драган Суботић, *Српска политичка емиграција у аналима југословенске дипломатије (1945–1971). Прилози за дипломатију и дипломатску историју. Књига друга* (Београд: Институт за политичке студије, 2004), 44.

⁴⁸ www.ancestry.com/imageviewer/collections/5378/images/32704_334673-00381 (приступљено 20. новембра 2020. године).

(Rookwood General Cemetery).⁴⁹ Поред супруге, у емиграцији му се прикључио и најстарији син, Војислав, који је поред њега сахрањен.⁵⁰

Слика бр. 2: Гробно место генерала Стевана Радовановића
(<https://www.findagrave.com/memorial/189547771/steven-radovanic>)

У Одлуци о утврђивању злочина окупатора и њихових помагача, коју је донела већ поменута Државна комисија након рата, за генерала Радовановића се наводи да је „служио окупатору и руководио борбом оружаних одреда у служби Немаца противу Народно ослободилачке војске“. У образложењу се даље наводи да је „за сво време окупације био најприснији помагач и сарадник Недића и сав

⁴⁹ <https://www.findagrave.com/memorial/189547771/steven-radovanic>
(приступљено 20. новембра 2020. године).

⁵⁰ <https://www.findagrave.com/memorial/189549133/vojislav-radovanovic>
(приступљено 20. новембра 2020. године).

се посветио издајничкој служби Немаца и раду у вођењу борбе противу народно-ослободилачке војске“. Поред ових кривица, приписује му се и да је у свом „издајничком деловању“ отишао тако далеко да је прешао „на поље интимности и фамилијарности са водећим немачким личностима у Србији“ тако што је писао „празничке честитке и добијао исте од генерала Бадера, Мајснера и Турнера“. Наводи се и писмо од 12. фебруара 1944, које нисмо нашли у документима, које је Радовановић наводно упутио заповеднику Југоистока, генералу Фелберу: „Моје осећање засведочио сам довољно својом активном службом за време окупације као вишемесечни командант српске жандармерије, пошто сам предано служио немачкој оружаном сили и на корист својој отаџбини“.⁵¹

За време своје војне каријере добио је тринаест домаћих одликовања: Орден Карађорђевог звезда са мачевима 4. степена, Орден белог орла са мачевима 4. и 5. степена, Орден Светог Саве 2. и 4. степена, Орден југословенске круне 3. степена, Сребрну медаљу за храброст, Златну медаљу за ревносну службу, Споменицу Краља Петра I, Споменицу за српско-турски рат 1912–1913, Споменицу за српско-бугарски рат 1913, Споменицу за рат ослобођења и уједињења 1914–1918. и Албанску споменицу. Добио је и три страна војна одликовања: чехословачки Ратни крст за официре, француски Ратни крст са златном звездом и пољски Орден официрског крста „Полонија Реститута“.⁵²

Са супругом Љубицом, рођеном Нушић, имао је два сина: Војислава (1916) и Драгослава (1920) и ћерку Олгу (1914).⁵³

Боривоје Јонић (1894–1986)

Рођен је 19. фебруара 1894. године у Врању, од оца Крсте и мајке Софије, рођене Вељковић. Након завршене основне школе и шест разреда гимназије у Јагодини и Београду, 1. септембра 1911. ступио је у 44. класу НШВА. Школовање прекида 17. септембра 1912. због

⁵¹ АЈ, 110–2021, Радовановић М. Стеван; Миодраг Зечевић, Јован Поповић, прир., *Документи из историје Југославије. Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача из Другог светског рата*, II том (Београд: Архив Југославије, 1998), 145–146.

⁵² ВА, ДПП, к. 1481, бр. 306.

⁵³ Исто.

избијања Првог балканског рата у коме је служио као ађутант команданта батаљона, каплар и поднаредник-питомац у 3. батаљону 1. пешадијског пука 2. позива. У Другом балканском рату био је на дужности водног официра у 1. чети истог батаљона. На школовање у НШВА као слушалац накнадног курса се враћа почетком 1914. и остаје до 20. јула исте године, до избијања непријатељстава са Аустро-Угарском. Завршетком тог накнадног курса признала му се завршена академија па је након тога промовисан у чин пешадијског потпоручника.⁵⁴

У Првом светском рату био је најпре на дужностима водног официра у пешадијској чети 4. батаљона 7. пешадијског пука 2. позива (од 20. јула 1914), затим заступник команданта батаљона нишких резервних трупа (од 1. септембра 1914) па поново водни официр у 4. батаљону 1. прекобројног пешадијског пука (од 1. децембра 1914). На тој дужности је унапређен у чин поручника (15. јун 1915). Током повлачења преко Албаније Јонић је служио као ађутант команданта 1. прекобројног пешадијског пука (1. децембар 1915–1. март 1916). За време боравка на Крфу, а касније и на Солунском фронту био је на обуци у француској војсци где је завршио три митраљеска курса. Након завршене митраљеске обуке до краја рата је био у митраљеским одељењима. Најпре као водни официр, а касније и као заступник командира митраљеског одељења 1. батаљона 21. пешадијског пука (од 1. марта 1916), да би за време пробоја Солунског фронта и након ослобођења служио као водни официр и заступник командира пуковског митраљеског одељења 10. пешадијског пука (15. август 1918–1. април 1919). Током Првог светског рата је два пута рањаван – оба пута у ногу и на Солунском фронту: 23. септембра 1916. и 1. новембра 1916.⁵⁵

Након рата био је на дужностима: ађутанта команданта пуковске окружне команде у Карловцу (од 1. априла 1919); у ађутантском одељењу Министарства војске и морнарице (од 10. августа 1920); командира 10. чете 37. пешадијског пука (од 20. марта 1921); командира 5. чете 19. пешадијског пука (од 14. маја 1924); команданта 1. батаљона 22. пешадијског пука (од 7. новембра 1925); команданта 2. батаљона 35. пешадијског пука (од 14. новембра 1928); команданта 2. батаљона 4. пешадијске подофицирске школе (од 9. маја

⁵⁴ ВА, ДПП, к. 631, бр. 680 Јонић К. Боривоје.

⁵⁵ Исто.

1929); одељенског старешине у НШВА (од 2. маја 1932); помоћника команданта (од 29. октобра 1935) и команданта 10. пешадијског пука у Сарајеву (од 7. јуна 1936). Последња дужност коју је вршио, пре избијања Априлског рата, била је дужност помоћника команданта пешадијске подофицирске школе (од 23. новембра 1938). Капетан 2. класе је постао 20. априла 1919, капетан 1. класе 14. октобра 1920, мајор 28. јуна 1924, потпуковник 17. децембра 1928, а пуковник 6. септембра 1935. године. Бавио се и писањем стручних војних радова. Написао је књигу *Решавање борбених задатака са десетином* (Загреб 1932), а сарађивао је и у војно-стручним часописима.⁵⁶

У Априлском рату био је командант 87. пука у саставу Зетске дивизије. Приликом повлачења код Сарајева је доспео у немачко заробљеништво и био одведен у официрски заробљенички логор (Офлаг) XIII б код Нирнберга.⁵⁷ Вратио се из заробљеништва 13. децембра 1941. године, недуго након Аћимовићеве посете логору.⁵⁸ Када је формирана Српска државна стража постао је први помоћник команданта генерала Радовановића.⁵⁹ Као неко ко је имао искуства са писањем стручних војних радова, постављен је за првог уредника *Гласника Српске државне страже*, који је почео да излази јуна 1942. године. У првом броју, у једном од уводних чланака, представио је

⁵⁶ Исто; П. Мартиновић-Бајица, *Милан Недић*, 360.

⁵⁷ Јован Варјачић, *Зетска дивизија у априлском рату 1941. и командант генерал Миленко Ј. Варјачић. Прилог за историју нашег времена* (Београд: Ј. М. Варјачић, 2002), 4.

⁵⁸ Према информацијама из Јонићевог досијеа у архиву БДС, из заробљеништва се вратио фебруара 1942. у посебном транспорту и у друштву са пуковником Миливојем Чолак-Антићем. У истом досијеу стоји да је у лагеру скупљао информације о понашању појединих официра и да је у Београд са собом донео спискове оних који су левичарски настројени – ИАБ, фонд БДС, Ј-423 Боривоје Јонић. Ипак, да се из заробљеништва вратио 13. децембра 1941. он сам сведочи у наведеној књизи Петра Мартиновића Бајице (П. Мартиновић-Бајица, *Милан Недић*, 360–361).

⁵⁹ У његовом картону личних и службених односа у Српској државној стражи стоји да је најпре био на функцијама начелника штаба СДС (од 17. фебруара 1942) и начелника штаба Команде СДС (од 27. фебруара до 23. марта 1942). Српска државна стража није имала штаб пошто је постојање штаба у формацији обележје војне јединице, а СДС је била полицијска. Постојање ових двеју информација у службеном досијеу можемо образложити већ раније наведеним несагласностима између окупаторских војних власти и Недићеве владе око карактера СДС – ВА, НДА, 142–1–49, Картон личних и службених односа Јонић (Крста) Боривоје.

најосновније задатке СДС, као и самог Гласника. Након што је потписан као уредник у првом броју, на том месту га је заменио пуковник Бранимир Живковић, који је уредио следећа четири броја *Гласника* (2/1942, 3/1942, 4/1942 и 5–6/1942). Јонић се на место уредника враћа у последњем броју за 1942. годину и остаје до краја издавања часописа, односно до краја 1943. године.⁶⁰

Као вршилац дужности команданта СДС Јонић се појављује од 7. јуна 1942. године,⁶¹ иако у његовом картону личних и службених односа стоји да је ту функцију преузео тек 18. јуна. За генерала Српске државне страже унапређен је приликом превођења официра у СДС 11. октобра 1942, а дванаест дана касније (23. октобра) постаје Командант Српске државне страже.⁶²

На месту команданта остао је до 6. октобра 1944. када је СДС расформирана и колективно ушла у састав ЈВУО као Српски ударни корпус. Јонић је тада именован помоћником команданта, а генерал Радовановић му је опет постао надређени старешина као командант СУК-а. Након повлачења кроз Санџак и источну Босну и масовног страдања након неуспелог напада на Тузлу,⁶³ припадници СУК-а су транспортовани у Беч средином јануара 1945, одакле су крајем фебруара пребачени у Словенију и у великој већини укључени у састав СДК.⁶⁴

⁶⁰ Пуковник Јонић, „Гласник Српске државне страже својим читаоцима“. *Гласник Српске државне страже*, 1/1942, 18–21.

⁶¹ *Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа*, том I, књига 3 (Београд: Војноисторијски институт Југословенске народне армије, 1953), 490–491.

⁶² ВА, НДА, 142–1–49.

⁶³ Приликом напада на Тузлу, а након погибије пуковника Драгутина Редића, команданта 2. дивизије СУК-а, Јонића је генерал Дража Михаиловић наредбом од 26. децембра 1944. поставио за привременог команданта 2. дивизије – *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, том XIV, књига 4 (Београд: Војноисторијски институт, 1985), 487.

⁶⁴ Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије*, 428–437. Пре одласка у Беч у селу Завидовићима је одржан састанак 1. јануара 1945. на коме је одлучено да се од Немаца затражи помоћ и омогући пребацивање возом. На том састанку је генерал Јонић поново именован командантом остатака, сада већ поново СДС-а, а Радовановић његовим помоћником.

Слика бр. 3: Генерал Боривоје Јонић
(Гласник СДС, 5-6/1942, стр. 363)

У групи која се пребацила у Словенију, па се касније са осталим националним јединицама предала савезницима у Италији, налазио се и генерал Јонић. Његово касније кретање је могуће утврдити само фрагментарно. Био је на списку људи које су нове југословенске власти тражиле од савезника као ратне злочинце. Помиње се у два телеграма. У првом, 29. октобра 1945, југословенска делегација у Комисији Уједињених нација за ратне злочине Државној комисији за ратне злочине јавља да је британска влада спремна испоручити „издајнике који се налазе у Италији“, а на том списку се налази и генерал Јонић. У другом, Државна комисија за злочине, у телеграму Министарству иностраних послова од 12. фебруара 1946, изражава негодовање због чињенице да је Главни штаб савезничких снага одговорио да питање екстрадиције домаћих ратних злочинаца, на коме се налази и Јонић, треба решити „дипломатским путем преко британске и америчке владе“, те да због „оваквог става Главног

штаба Савезничких снага у Казерти“ Министарство иностраних послова преко амбасада у Лондону и Вашингтону треба уложити протест код влада В. Британије и САД.⁶⁵

Код Бошка Костића га налазимо у логору Форли почетком јуна 1945. на 40-дневном помену Димитрију Љотићу.⁶⁶ Из записника седнице команданата одржане 30. јула 1946. у команди логора Еболи сазнајемо да је Јонић неутврђеног датума пре тога напустио логор, након што су га енглески официри тражили.⁶⁷ Из реферата Државне комисије за ратне злочине, писаном од јануара до марта 1947, може се сазнати да је Јонић тада живео приватно у граду Бергамо у Италији.⁶⁸ Нове југословенске власти су јула 1947. преко амбасаде у Лондону тражиле његово изручење од британских власти, али нисмо утврдили да ли се он тада заиста и налазио у Великој Британији.⁶⁹ У својим мемоарима Василије Трбић помиње Јонића и наводи да је морао да побегне из логора Еболи, пошто га је тражила југословенска влада, па је након тога једно време провео у Риму, да би касније пребегао у Швајцарску.⁷⁰ Петар Мартиновић Бајица у својој књизи о генералу Недићу наводи да је Јонић учествовао на некој врсти скупа официра који се одржао у Бечу 24. јануара 1954. године.⁷¹ Нисмо утврдили када је емигрирао у Сједињене Америчке Државе, али га налазимо у јужном Чикагу 23. августа 1970. као једног од говорника на свечаној академији коју је организовало Српско историјско-културно друштво Његош и на којој се изражавао протест поводом рушења Његошове капеле на Цетињу. Јонић је тада у списку говорника потписан да наступа у име „Српског националног одбора“ и „Српског народног универзитета“.⁷² Говорио је и

⁶⁵ Д. Суботић, *Српска политичка емиграција...*, књ. I, 29–33, 106–107.

⁶⁶ Бошко Костић, *За историју наших дана. Одломци из записа за време окупације* (Београд: Друштво Нова искра, 2011), 257.

⁶⁷ Коста Николић, *Генерал Миодраг Дамјановић 1893–1946. Биографија* (Лондон: Удруже бораца Југословенске војске „Дража Михаиловић“, 2008), 332.

⁶⁸ АЈ, 110–620, Принципи и пракса у изручењу ратних злочинаца и издајника.

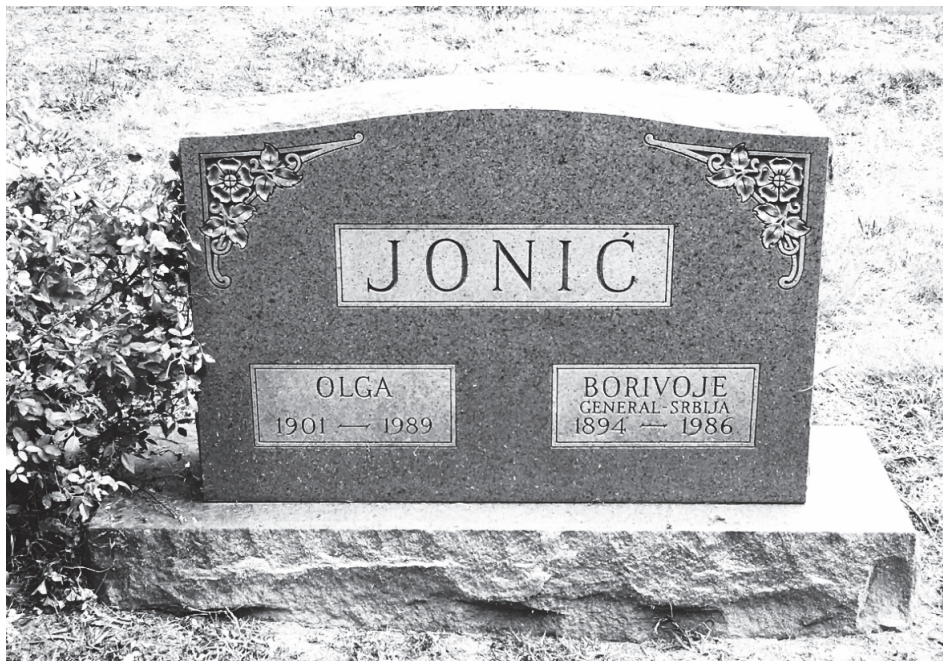
⁶⁹ ДАМСП, ПА, 1947, Енглеска, фасцикла бр. 30, досије бр. 4, рег. бр. 33/137.

⁷⁰ Василије Трбић, *Мемоари. Књига 2. Казивања и доживљаји војводе велешког (1912–1918, 1941–1946)* (Београд: Култура, 1996), 275.

⁷¹ П. Мартиновић-Бајица, *Милан Недић*, 462.

⁷² „Снажан српски протест због рушења Његошове капеле“. *Гласник српског историско-културног друштва „Његош“*, св. 25, децембар 1970, 106–107.

на сахрани генералштабног мајора Драгољуба Пауновића, који је преминуо у Вашингтону 6. јануара 1977. године, након чега се изгледа пасивизирао пошто га више не налазимо у емигрантској штампи.⁷³ Преминуо је у Вашингтону септембра 1986. године и сахрањен је на гробљу Рок Крик Семетери (Rock Creek Cemetery), поред супруге Олге, која га је надживела за три године.⁷⁴

Слика бр. 4: Гробно место генерала Боривоја Јонића
(<https://www.findagrave.com/memorial/138423744/borivoje-jonic#source>)

Према Одлуци о утврђивању злочина окупатора и њихових помагача наводи се да је Јонић као командант СДС „наређивао да припадници те војне формације врше дужности мучитеља у логору на Бањици, да хватају активне помагаче народно-ослободилачког по-

⁷³ Војислав Д. Пантелић, „Драгољуб Пауновић 1906–1977“. *Гласник српског историско-културног друштва „Његош“*, св. 38, јуни 1977, 120.

⁷⁴ <https://www.findagrave.com/memorial/138423744/borivoje-jonic#source> (приступљено 5. маја 2020. године).

крета, па да их шаљу у логор. Такође је наређивао и оснивао преке судове састављене од официра, којим је он командовао, за суђење жртвама. У логору су вршили стрељања и стражари СДС који су њему били потчињени. Због таквог рада и последица тог рада, Јонић је саучесник у извршењу бањичких злочина, те као такав и злочинац“. Још се наводи и да је стао у „отворену оружану борбу на страни Немаца противу народноослободилачког покрета, наносећи таквим својим радом безбројне жртве мирном српском становништву, како у убијенима тако у интерниранима и на друге начине злостављанима“.⁷⁵

У Јонићевом досијеу, у архиву БДС-а забележена је карактеристика о његовом стручном знању и способностима: „Иначе у официрским круговима објективно посматрано како пре рата, тако и кроз рат, и у заробљеништву, влада неподељено мишљење да је пуковник Јонић врло неспособан командант и са slabим стручним знањем официр. Сви су дубоког уверења да је своје последње положаје и могућност да буде у београдском гарнизону, пре рата, што је било врло тешко добио преко свога брата,⁷⁶ дугогодишњег професора младог Краља и садашњег министра просвете, који је као такав имао знатних веза са дворским круговима и војним лицима“. У истом документу стоји и да се он у заробљеништву приближио генералу Милутину Недићу, који га је препоручио своме брату Милану, а да је приликом посете лагеру Аћимовића имао са њим „дужу конференцију“. Немачки обавештајци за њега тврде и да је под великим утицајем и да „већином ради према наредбама Драже Михаиловића и малим делом према диктату радио станице Лондон“.⁷⁷

⁷⁵ АЈ, 110–2313, Јонић Боривоје; М. Зечевић, Ј. Поповић, прир., *Документи из историје Југославије...*, II том, 147–148.

⁷⁶ Велибор Јонић (Крњево, Велика Плана, 1892 – Београд, 1946). Као ђак добровољац учествовао у Првом светском рату. После рата је радио као гимназијски професор, а након тога на Војној академији. Политички је био активан најпре у Савезу земљорадника, па у организацији Југословенска акција, а један је од оснивача Југословенског народног покрета Збор. За време окупације био министар просвете и уредник часописа *Српски народ*. Емигрирао у Аустрију почетком октобра 1944, одакле је изручен новим југословенским властима. Суђено му је на процесу Дражи Михаиловићу и осуђен је на смрт – Срђан Цветковић, Раде Ристановић, Небојша Стамболија, прир., *Колаборационисти пред судом Озне. Саслушања Милана Недића, Драгомира Јовановића, Танасија Динића и Косте Мушицког пред органима Озне* (Београд: Институт за савремену историју, 2018), 96.

⁷⁷ ИАБ, фонд БДС, Ј-423 Боривоје Јонић.

У својој војничкој каријери добио је петнаест домаћих одликовања: Орден југословенске круне 3. и 4. степена, Орден Светог Саве 5. степена, Орден белог орла са мачевима 5. степена (четири пута), Сребрном медаљом за храброст (три пута), Медаљом за војничке врлине, Споменицом за српско-турски рат 1912–1913, Споменицом за српско-бугарски рат 1913, Споменицом за ослобођење и уједињење 1914–1918. и Албанском споменицом.⁷⁸

Са супругом Олгом, рођеном Куга, имао је сина Богдана (1923) и ћерке Милицу (1921) и Душанку (1925).⁷⁹

* * *

Уколико се упореде каријере двојице команданата СДС, неколико закључака је могуће извући. Обојица су били школовани официри, са том разликом што је Јонићево школовање на Нижој школи Војне академије у два наврата прекидано због ратова. За разлику од Радовановића, Јонић није похађао Вишу школу Војне академије. Напредовање по чиновима је, мање више, било слично и обојица су чин пуковника стекли у 41. години живота. Ипак, Јонић до 1941. није стекао чин бригадног генерала, иако је у чин пуковника унапређен 1935. и провео довољан број година да би стекао услов за унапређење. Из Јонићевог досијеа сазнајемо да је генерално био мање поштован у официрским круговима по својим способностима и да је за своја унапређења добрим делом могао захвалити утицају свога брата, Велибора Јонића. Сасвим сигурно да је један од разлога смене на челу СДС била и значајна разлика у годинама. Радовановић је приликом стварања СДС ушао у 64. годину живота и био је реактивиран из пензије у коју је отишао још 1933. године. Ипак, сматрамо да је главни разлог ипак била чињеница да је Јонић био подобнији. Генерал Недић у свом послератном саслушању наводи да је Радовановић смењен на „изричит захтев Немаца“. Такође, веома је индикативно да је Радовановићу дата предност у избору команданта Српског ударног корпуса, што значи да је био цењенији у очима равногораца, што је могао бити и разлог смене са чела СДС. Такође, Јонић је враћен из заробљеништва као политички подобан.

Српска државна стража је у вртлогу Другог светског рата била формација која је својом предвиђеном наменом од стране окупа-

⁷⁸ ВА, ДПП, к. 631, бр. 680, Јонић К. Боривоје.

⁷⁹ Исто.

тора и колаборациониста требало да буде главна снага за „пацификавање“ окупираних Србије. Хаотична ситуација, дубока „избушеност“ припадницима ЈВуО, слаба мотивисаност припадника за борбу, велико неповерење које су у њих имале немачке окупаторске снаге и слаба опремљеност и наоружање који су проистекли из тога, најбитнији су фактори који су утицали да ова формација није била у стању да одговори предвиђеним задацима. Мишљења смо да, узевши у обзир све наведене факторе, ни најелитнији командни кадар не би био у стању да се избори са потешкоћама, а камоли један реактивирани војни пензионер и политички подобан, али не нарочито способан, официр попут пуковника Јонића.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Војни архив:

Недићева архива

Четничка архива

Досије персоналних података.

Историјски архив Београда:

Фонд Заповедник полиције безбедности и службе безбедности.

Архив Југославије:

Фонд Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача.

Дипломатски архив Министарства спољних послова:

Фонд Политичка архива.

Објављени извори

Zbornik dokumenata i podataka o Narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom I, knjiga 1. Beograd: Vojno-istorijski institut Jugoslovenske armije, 1949.

Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, том I, књига 3. Београд: Војноисторијски институт Југословенске народне армије, 1953.

Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XII, knjiga 1. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1973.

Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XII, knjiga 2. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1976.

Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XIV, knjiga 4. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1985.

Давидовић Горан и Милош Тимотијевић, прир. *Осветљавање истине. Документа за политичку и војну историју Чачка 1938–1941*, књ. I. Чачак–Краљево: Народни музеј, Историјски архив, 2006.

Зечевић Миодраг и Јован Поповић, прир. *Документи из историје Југославије*. Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача из Другог светског рата, II том. Београд: Архив Југославије, 1998.

Суботић, Драган, прир. *Српска политичка емиграција у аналима југословенске дипломатије (1945–1971)*. Прилози за дипломатију и дипломатску историју. Књига I–II. Београд: Институт за политичке студије, 2004.

Цветковић Срђан, Раде Ристановић и Небојша Стамболија, прир. *Колаборационисти пред судом Озне. Саслушања Милана Недића, Драгомира Јовановића, Танасија Динића и Косте Мушицког пред органима Озне*. Београд: Институт за савремену историју, 2018.

Штампа

Гласник Српске државне страже, 1942–1943.

Гласник српског историско-културног друштва „Негош“, 1970, 1977.

Ново време, 1942.

Службене новине, 1942.

Литература

Бјелајац, Миле. *Генерали и адмирални Краљевине Југославије 1918–1941*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2004.

Борковић, Милан. *Контрареволуција у Србији. Квислиншка управа 1941–1944*, књ. I. Београд: Слобода, 1979.

Бркић, Станиша. *Име и број*. Београд-Крагујевац: Музеј жртава геноцида, Спомен музеј „21. октобар“, 2020.

Варјачић, Јован. *Зетска дивизија у априлском рату 1941. и командант генерал Миленко Ј. Варјачић. Прилог за историју нашег времена*. Београд: Ј. М. Варјачић, 2002.

Глишић, Венцеслав. *Ужичка република*. Београд: Нолит 1986.

Девећ, Немања. *Партизани у Србији 1941: ослободилачки или револуционарни рат?* Београд: Институт за савремену историју, 2021.

Димитријевић, Бојан. *Војска Недићеве Србије*. Београд: Институт за савремену историју, 2011.

Димитријевић, Бојан и Коста Николић. *Генерал Михаиловић – биографија*. Београд: Институт за савремену историју, 2004.

Живановић, Сергије. *Трећи српски устанак*. Крагујевац: Нови погледи, 2000.

Јевђевић, Јевђа. *Споменица крагујевачких сокола 1907–2007*. Крагујевац: Соколско друштво, 2008.

Koljanin, Milan. „Struktura i delovanje policije nacističke Nemačke u okupiranoj Srbiji 1941–1944“. *Istorija 20. veka*, XXIX, br. 3, (2011), 143–156.

Костић, Бошко. *За историју наших дана. Одломци из записа за време окупације*. Београд: Друштво Нова искра, 2011.

Костић, Бошко. *Истина о Милану Недићу*. Београд: Друштво Нова искра, 2009.

Краков, Станислав. *Генерал Милан Недић. На оштрици ножа, књ. I*. Београд: Нова искра, 2012.

Маношек, Валтер. *Холокауст у Србији. Војна окупациона политика и уништавање Јевреја 1941–1942*. Београд: Службени лист СРЈ, 2007.

Марјановић, Јован. *Устанак и Народноослободилачки покрет у Србији 1941*. Београд: Институт друштвених наука, 1963.

Kreso, Muharem. *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu 1941-1944*. Београд: Istorijski arhiv Beograda, 1979.

Мартиновић Бајица, Петар. *Милан Недић*. Београд: „Никола Пашић“, 2003.

Николић, Коста. *Историја Равногорског покрета 1941–1945. Књига прва: против нацизма, фашизма и комунизма*. Београд: Завод за уџбенике, 2014.

Николић, Коста. *Генерал Миодраг Дамјановић 1893–1946. Биографија*. Лондон: Удружење бораца Југословенске војске „Дража Михаиловић“, 2008.

Павловић, Момчило и Божица Младеновић. *Коста Миловановић Пећанац 1879–1944. Биографија*. Београд: Институт за савремену историју, 2003.

Петрановић, Бранко. *Србија у Другом светском рату 1939–1945*. Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1992.

Ристановић, Раде. *Београдски равногорци. Југословенска војска у отаџбини и Равногорски покрет у окупираном Београду 1941–1944*. Београд: Институт за савремену историју, 2020.

Соларић, Миленко. „Наличје 'Босанске Голготе' или како сам постао припадник С.Д.К.“ *Записи из добровољачке борбе*, свеска II, (1955), 15–38.

Стамболија, Небојша. „Оснивање и дејства Српског ударног корпуса 1944–1945“. *Војноисторијски гласник*, бр. 2, (2014), 70–87.

Стамболија, Небојша. „Српска државна стража 1942–1945“. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2020.

Терзић, Велимир. *Слом Краљевине Југославије 1941. Узроци и последице пораза. Књ. 2*. Београд: Народна књига, 1983.

Tomasevich, Jozo, *Četnici u Drugom svjetskom ratu 1941–1945*. Zagreb: Liber, 1979.

Трбић, Василије. *Мемоари. Књига 2. Казивања и доживљаји војводе велешког (1912–1918, 1941–1946)*. Београд: Култура, 1996.

Dr. Nebojša Stambolija, Research Fellow
Institute for Contemporary History, Belgrade
e-mail: nstambolija@yahoo.com

COMMANDERS OF THE SERBIAN STATE GUARD - - STEVAN RADOVANOVIC AND BORIVOJE JONIC. BIOGRAPHICAL SKETCHES

(Summary)

At the beginning of 1942, the security and intelligence apparatus of the German occupying force in Serbia was reorganized. In line with the new changes, there was a need to reorganize the collaborationist armed forces. The creation of the new formation began in early January 1942, and the decree on the organization of the Serbian State Guard was officially published on March 3, 1942. From the moment of its formation until October 6, 1944, when it ceased to exist, the Serbian State Guard had only two commanders: Stevan Radovanović and Borivoje Jonić. Both belonged to a group of prominent pre-war officers of the Yugoslav Army. Since he was 15 years older, Radovanović finished his military education well before the beginning of a long period of wars, receiving the rank of major in the First Balkan War. On the other hand, the First Balkan War interrupted Borivoje Jonić's military education, in which he participated as a cadet of the Military Academy. Both served in the Yugoslav Army as infantry officers. Radovanović retired for the first time in 1933 in the rank of divisional general. At the invitation of General Nedić at the beginning of September 1941, he accepted the duties of commander of the gendarmerie in occupied Serbia. On the other hand, Jonić did not return from German captivity until the end of 1941, soon taking over the duty of Radovanović's first assistant. When General Radovanović retired for the second time in June 1942, Jonić took over as commander. Their war paths crossed again when the remnants of the Serbian State Guard joined the Yugoslav Army in the homeland, in October 1944. The severe suffering in the "Bosnian Golgotha" led to a collective desertion from the ranks of JVuO, in early 1945, when the remnants of this formation again approached the Germans. They both welcomed the end of the war in exile. While Radovanović remained in Vienna, Jonić shared the fate of the national detachments in Slovenia that surrendered to the allies in Italy. Although the new Yugoslav authorities persistently sought them out for trials in Yugoslavia for cooperating with the occupier, they managed to avoid searches and emigrate from Europe. Radovanović died in Sydney in 1960, and Jonić in Washington in 1986.

KEY WORDS: *Serbian State Guard, World War II, Serbia, occupation, Third Reich, Stevan Radovanović, Borivoje Jonić, biographies, collaborators, emigration.*